

การศึกษาผังชุมชนและสถาปัตยกรรมของเมืองขลุง จังหวัดจันทบุรี A Study of Town Planning and Architectural Styles in the Khlung Town, Chanthaburi

นราธิป ทับทัน
Narathip Thubthun

Article History
Receive: December 14, 2021
Revised: December 22, 2021
Accepted: December 24, 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการวางผังชุมชนและรูปแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มชนต่างๆ ในเขตเทศบาลเมืองขลุง พร้อมกับระบุเอกลักษณ์และคุณค่าทางสถาปัตยกรรมตามแนวทางของกฎบัตรบูรา โดยใช้อาคารพักอาศัย ศาสนสถาน และกายภาพของย่านชุมชน เป็นประชากรศึกษา เก็บข้อมูลด้วยวิธีการบันทึกกายภาพ สัมภาษณ์ และสนทนากลุ่ม เทียบเคียงกับแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ วิเคราะห์ผังชุมชนและรูปแบบอาคารด้วยวิธีฐานวิธานวิทยาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า เมืองขลุงมีลักษณะเป็นชุมชนแฝด ประกอบด้วย 1) ย่านตลาดของชาวจีนที่เชื่อมโยงกับสถานที่ราชการและศาสนสถานของชาวไทย และ 2) ชุมชนชาวประมงของชาวนวนคริสต์ ชาวไทยมักอยู่อาศัยในเรือนยกใต้ถุนซึ่งกระจายอยู่ตามสวน ชาวจีนมักจะอยู่ห้องแถวหรือตึกแถวในย่านตลาด ชาวนวนมักจะอยู่เรือนยกพื้นอยู่บริเวณที่ลุ่มริมคลอง ศาสนสถานของชาวไทยมีลักษณะร่วมกันกับวัฒนธรรมกระแสหลักของชาติและสื่อสารแนวคิดทางการเมืองบางประการ ส่วนศาสนสถานของชาวจีนและญวนสามารถดำรงตัวตนทางวัฒนธรรมเอาไว้ ควบคู่กับการใช้ลักษณะไทยบางประการเข้ามาผสมผสานเพื่อแสดงความกลมกลืนกับสังคมบริบทใหญ่ สรุปว่าผังชุมชนและสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในเมืองขลุงได้แสดงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและเอกลักษณ์ของประชากรกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีการปรับตัวภายใต้บทบาท สถานภาพทางสังคม และพัฒนาการของบ้านเมือง ผลการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นรูปแบบผังชุมชนที่พัฒนามาจากการตั้งถิ่นฐาน งานสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมีพลวัต ซึ่งสามารถใช้ยืนยันคุณค่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา และเป็นต้นทุนเชื่อมโยงสู่การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและพัฒนาพื้นที่ตามแนวทางเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ต่อไป

คำสำคัญ: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ; อาคารเก่า ; ชุมชนเก่า ; ย่านประวัติศาสตร์ ; ขลุง

ABSTRACT

This research aims to study town planning and architectural styles of various ethnic groups in the Khlung municipality. This research also identifies the identity and architectural values in accordance with the Burra Charter guidelines. The research population included residential buildings, religious places, and the physicality of the community. The data collection applied physical recordings, interviews, and group discussions, as well as comparing the collected data with secondary sources. In addition, the community plan and building style were analyzed using morphometric analysis. The results of the research showed that the Khlung town's character can be considered as a twin city because of the following: (1) the Chinese market district that is associated with government offices and Thai religious places and (2) the fishing community of the Vietnamese Catholics. Moreover, the findings also suggest that Thai people live in stilt houses (mostly seen around the park) dotted in gardens, whereas the Chinese live in shophouses in the market district. As for the Vietnamese, they live in stilt houses, which are not elevated above from the lowland area along the canal. The characteristics of Thai religious places are shared the common characteristics with the mainstream culture of the nation. While Chinese and Vietnamese religious places, however, can maintain their cultural identities along with the use of certain Thai characteristics to be in harmony with the larger societal context. It concluded that the community plan and traditional architecture of the Khlung town show some traces of settlement and the identities of various ethnic groups, which have been adapted under the roles, social status, and the development of the country. The results of this research indicate that the community plan has been developed from the settlement, as well as multi-cultural and dynamic architectures. This finding can be applied to confirm the value of cultural heritage sites of the study area. The research finding can be used as a capital to the cultural heritage management and area development based on the Creative Economy concept.

Keywords : Vernacular Architecture ; Old Building ; Old Community ; Historic District ; Khlung

บทนำ

บ้านเมืองบริเวณชายทะเลทางภาคตะวันออกของไทย มีหลายแห่งที่พัฒนาขึ้นมาจากกิจกรรมการค้าทางทะเลในอดีต ซึ่งเชื่อมโยงกับแหล่งทรัพยากรทางการเกษตรและของป่าจากบริเวณโดยรอบ ประกอบด้วยกลุ่มชนที่มีความหลากหลายอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ระดับชุมชนและเมือง ถึงแม้ว่าในชั้นหลังจะมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและผสมผสานกันทางชาติพันธุ์ แต่เป็นแค่เพียงการผสมผสานที่ยังไม่มีความกลมกลืนในทางวัฒนธรรม เกิดเป็นลักษณะทางสังคมเฉพาะของภูมิภาค (Silapawattanatham, 1990) ด้วยเหตุนี้ ผลผลิตทางสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏในบ้านเมืองเหล่านี้ จึงเป็นกรณีศึกษาที่มีคุณค่าต่อการเรียนรู้การปรับตัวอยู่ร่วมกันของผู้คนที่แตกต่าง และถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งเอื้อต่อการส่งเสริมเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและสามารถใช้เป็นต้นทุนสร้างผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ตามแนวคิดหลักของสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ (ICOMOS) ที่ต้องการธำรงเอกภาพความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติเอาไว้และแบ่งปันคุณค่าจากมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน

อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี เป็นบ้านเมืองชายทะเลภาคตะวันออกแห่งหนึ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ร่วมกับอำเภอเมืองจันทบุรีและอำเภอเมืองตราดมายาวนาน รวมถึงมีพัฒนาการมาจากชุมชนท่าพาณิชย์เช่นเดียวกัน Khlung Town Municipality (2008) อธิบายว่า เมืองขลุงเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์เป็น “เมืองสองศาสนา สามวัฒนธรรม” กล่าวคือ มีประชากรกลุ่มใหญ่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ รวมทั้งมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมของผู้คน 3 เชื้อชาติ ได้แก่ ชาวไทย ชาวจีน และชาวญวน (เวียดนาม) ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ตามวิถีชีวิตและพื้นเดิมของประชากรแต่ละกลุ่ม

ชุมชนเมืองขลุง อันหมายถึงพื้นที่ศูนย์กลางของตัวอำเภอซึ่งมีฐานะเป็นเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นระดับเทศบาล เมื่อนั้น ปรากฏเค้าโครงทางกายภาพของย่านชุมชนที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน รวมถึงปรากฏอาคารและสิ่งปลูกสร้างของประชากรกลุ่มชาวไทย ชาวจีน และชาวญวน อยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนตัวตนของประชากรแต่ละกลุ่มและมีพลวัต โดยเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สร้างความโดดเด่นให้แก่ย่านชุมชนดั้งเดิมและบ่งชี้ความ

หลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่แหล่งเรียนรู้และใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวตามแนวทางเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ อย่างไรก็ดี ยังไม่เกิดกระบวนการยืนยันคุณค่า และไม่ปรากฏผลงานวิชาการที่ศึกษาผังชุมชนหรืออธิบายรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในชุมชนเมืองขลุงแต่อย่างใด มีเพียง Thubthun (2014) ที่สำรวจและจัดทำข้อมูลอาคารที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ในเขตเทศบาลเมืองขลุงเอาไว้ จำนวน 133 หลัง สำหรับระบุแหล่งมรดกทางสถาปัตยกรรมในขั้นต้น ด้วยเหตุนี้จึงสมควรดำเนินการศึกษาผังชุมชนและรูปแบบสถาปัตยกรรม ควบคู่กับการยืนยันคุณค่ามรดกทางสถาปัตยกรรมของเมืองขลุงเพื่อสร้างกลไกขับเคลื่อนให้เกิดการรับรู้คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมข้างต้น ขยายผลไปสู่การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม และสร้างประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ต่อไป บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษาลักษณะทางกายภาพของชุมชนและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มประชากรชาติพันธุ์ไทย จีน และญวน รวมถึงระบุเอกลักษณ์และคุณค่าของมรดกทางสถาปัตยกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หลักฐานและข้อมูลทางประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่า เมืองขลุงได้รับการพัฒนาทางกายภาพความเป็นเมืองอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 โดยมีการตั้งสถานที่ราชการใกล้กับย่านตลาดของชาวจีน รวมถึงมีการพัฒนาโครงสร้างต่างๆ ของชุมชน เช่น การขุดคลอง การซ่อมแซมถนน และตัดถนนเพิ่มเติม (Wirayasiri, 1953) ข้อมูลจากการทบทวนสารสนเทศ สามารถแสดงลำดับช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมืองขลุงได้ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แผนภูมิลำดับช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมืองขลุง

ที่มา : สรุปจาก Coedès (1924), Wirayasiri (1953), Tasanont (1999),

Office of the Khlong Town Municipality (2008), Ratirittayawong (2009) and Teanpewroj (2017)

พื้นเดิมของประชากรชาวไทยที่ตั้งถิ่นฐานในจังหวัดจันทบุรี มีจำนวนมากที่ประกอบอาชีพด้านกสิกรรม โดยเฉพาะการทำสวนและทำไร่ ชาวจีนซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านตลาด จะมีทักษะอาชีพด้านพาณิชย์กรรม และเป็นกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนการเติบโตทางเศรษฐกิจและการค้าของท้องถิ่น (Teanpewroj, 2017) ส่วนชาวญวนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดจันทบุรีมักจะมีพื้นเดิมเป็นชาวประมง (Ratirittayawong, 2009 and Komarakul na nakorn, 2017)

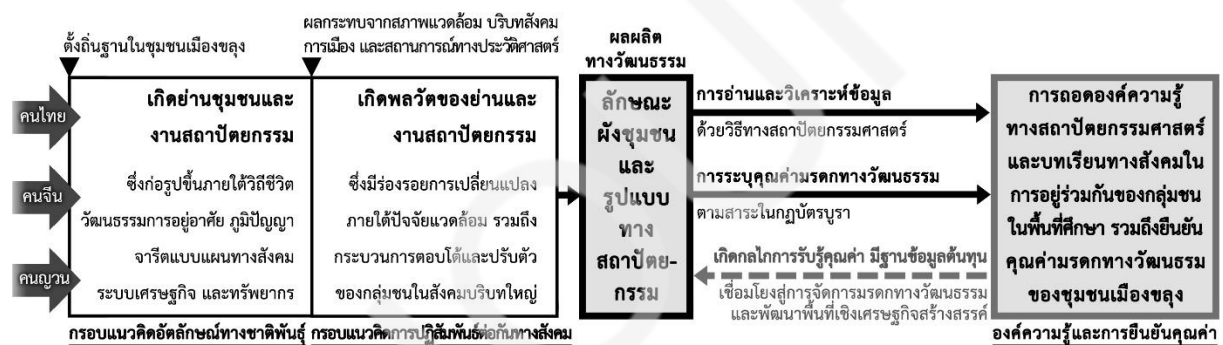
นอกจากนี้ ได้ปรากฏผลงานวิชาการ ซึ่งทำการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานและงานสถาปัตยกรรมประเภทอาคารพักอาศัยถึงพาณิชย์ในย่านการค้าเก่าแก่ของอำเภอเมืองจันทบุรีและอำเภอเมืองตราด อันเป็นพื้นที่ใกล้เคียงและมีความเกี่ยวเนื่องกับอำเภอขลุง ในหลายประเด็น Khrupan (1991) ศึกษาอาคารเก่าบริเวณถนนสุขาภิบาลในอำเภอเมืองจันทบุรีพบว่า ชุมชนดังกล่าวพัฒนาจากย่านการค้าริมแม่น้ำ โดยให้ความสำคัญในการติดต่อถึงกันจากทางถนนตามวัฒนธรรมการค้าขายของชาวจีน อาคารพักอาศัยถึงพาณิชย์ในช่วงแรกมีลักษณะเป็นแบบอย่างจีน ต่อมาเริ่มได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างเข้มข้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อาคารเก่าแก่ในพื้นที่แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ (1) อาคารไม้ชั้นเดียวติดดินหลังคาทรงจั่ว (2) อาคารก่ออิฐถือปูนแบบจีนหรือตึกจีน (3) อาคารก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตกหรือตึกฝรั่ง และ (4) อาคารทรงปั้นหยา ส่วน Towinus (2011)

ได้ศึกษาพื้นที่ชุมชนรักษาศิลปะบางพระในอำเภอเมืองตราด พบว่า พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นชุมชนย่านการค้าริมคลอง ตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนสายหลักของชุมชน อาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ที่มีอายุ 100 ปีขึ้นไปมีลักษณะเรียบง่ายกว่าอาคารสมัยเดียวกันที่พบในชุมชนบริเวณถนนสุขาภิบาลในอำเภอเมืองจันทบุรี แต่ยังคงปรากฏอาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน เช่นเดียวกัน พื้นที่ศึกษาเหล่านี้ล้วนมีพัฒนาการมาจากเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันออก มีศูนย์กลางเป็นตลาดซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำ รวมถึงมีประชากรหลักเชื้อสายไทย จีน และญวน เช่นเดียวกัน โดยแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของบ้านเมืองในอาณาบริเวณนี้ และรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมในพื้นที่ ซึ่งเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาและใช้เทียบเคียงกับข้อมูลของชุมชนเมืองขลุ้งต่อไป

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้กรอบแนวคิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (Ethnic Identity) ตามนิยามของ Keyes (1976) เพื่อพิจารณาความเป็นตัวตนของกลุ่มชน ซึ่งมีการแสดงออกทางสังคมและวิถีชีวิตเป็นแบบแผนเดียวกัน และใช้กรอบแนวคิดการปฏิสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social Interaction) ของ Bardis (1979) เพื่อพิจารณาพลวัตที่เกิดจากการโต้ตอบหรือการปรับตัวทางสังคมของกลุ่มชน ภายใต้สภาพแวดล้อม บริบททางสังคม การเมือง และสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สมาชิกในกลุ่มประสบมาด้วยกัน แนวคิดข้างต้นเป็นแนวทางหลักสำหรับใช้อ่านผลผลิตทางวัฒนธรรมของประชากรชาวเมืองขลุ้ง ซึ่งถ่ายทอดสู่งานสถาปัตยกรรมและกายภาพของชุมชน นอกจากนี้ ได้ใช้หลักการระบุคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมตามสาระในกฎบัตรบูรรา (The Burra Charter) ค.ศ.1999 ของสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ หรือ International Council on Monuments and Sites (ICOMOS, 2013) เป็นแนวทางสำหรับประเมินคุณค่างานสถาปัตยกรรมและกายภาพของชุมชน ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประชากรศึกษาคือ “กายภาพของย่านชุมชน” และ “อาคารดั้งเดิม” ในเขตเทศบาลเมืองขลุ้ง โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากอาคารประเภทที่พักอาศัยและศาสนสถานที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 50 ปี หรือเป็นอาคารที่มีความโดดเด่นทางด้านสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน สำหรับใช้เป็นกรณีศึกษาด้านสถาปัตยกรรม ใช้กลุ่มตัวอย่างสำหรับอ่านและวิเคราะห์ข้อมูลจาก อาคารพักอาศัยของชาวไทย 3 หน่วย วัดพุทธนิภาเยธรวาท 1 แห่ง อาคารพักอาศัยของชาวจีน 33 หน่วย ศาลเจ้า (ลัทธิเต๋า ขงจื้อ และพุทธมหายาน) 3 แห่ง อาคารพักอาศัยของชาวญวน 3 หน่วย และวัดคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก 1 แห่ง รวมถึงใช้พื้นที่บริเวณย่านตลาดขลุ้งและย่านบ้านล่างเป็นกายภาพกรณีศึกษาผังชุมชน ใช้วิธีวิจัยทางสถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นเครื่องมือในการศึกษา ใช้ตัวแปร การวางผังใช้สอยพื้นที่ รูปลักษณะของอาคาร ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และกายภาพที่แสดงถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัยและความเชื่อ เป็นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการเชิงพรรณนา ภายใต้กระบวนการสันฐานวิทยาวิเคราะห์ รวบรวมข้อมูลโดยการสืบค้นแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ผสมกับการเก็บข้อมูลปฐมภูมิจากภาคสนามในระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ.2555 ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2556 โดยใช้วิธีการสำรวจ สังเกตการณ์ บันทึกภาพ รั้ววัด สัมภาษณ์ และเสวนากลุ่มร่วมกับประชากรชาวเมืองขลุ้ง จำนวน 48 ราย ภายใต้ขอบเขตเนื้อหาทางด้านสถาปัตยกรรม วิถีชีวิต และวัฒนธรรม รวมถึงข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และสังคมของชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลโดย (1) วิเคราะห์ความเป็นมาของชุมชนและลักษณะวัฒนธรรมทั้ง 3 เชื้อชาติ ได้แก่ ไทย จีน และญวน เปรียบเทียบกับหลักฐานที่พบในพื้นที่ศึกษา (2) วิเคราะห์ลักษณะผังชุมชนและรูปแบบอาคาร เปรียบเทียบกับลักษณะทาง

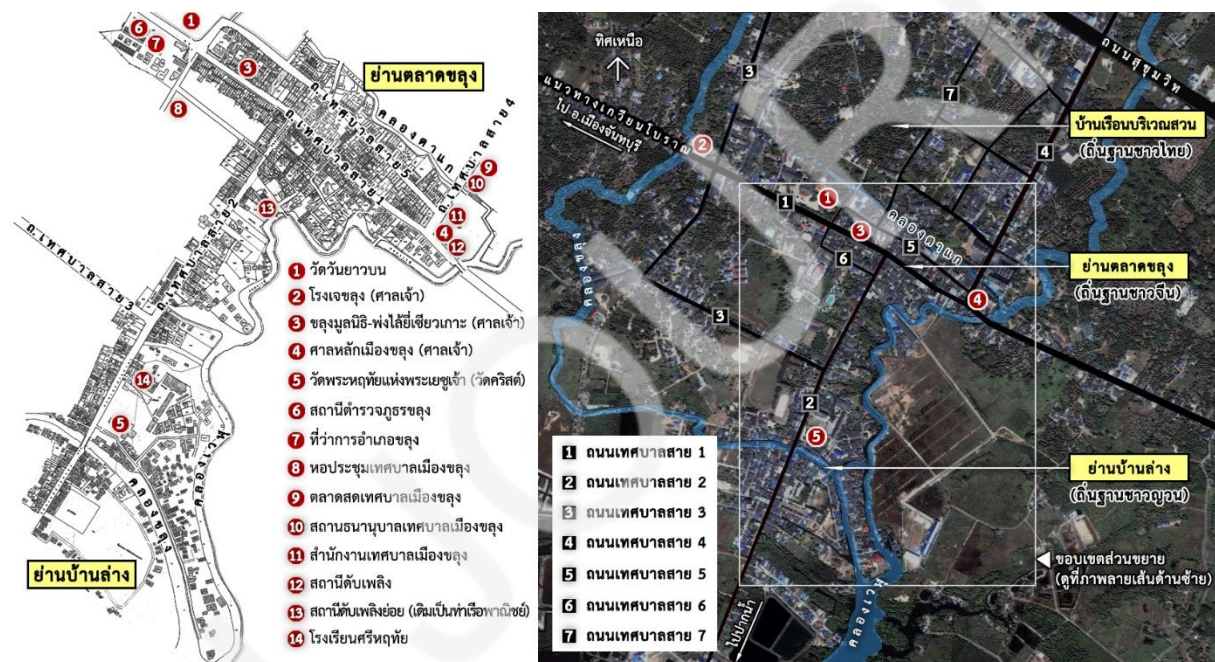
วัฒนธรรม เพื่อหาเอกลักษณ์และพลวัตความเปลี่ยนแปลง (3) ประเมินและระบุคุณค่าทางสถาปัตยกรรมภายใต้กระบวนการการมีส่วนร่วม ตรวจสอบข้อมูลร่วมกับตัวแทนชุมชนด้วยการสัมภาษณ์และเสวนากลุ่ม และ (4) สรุปผลการวิเคราะห์กายภาพของชุมชนและสถาปัตยกรรม และเสนอแนะแนวทางในการจัดการและอนุรักษ์

ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

1. ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเมืองขลุง และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย จีน และญวน

1.1 กายภาพของชุมชนเมืองขลุง

ผังชุมชนเมืองขลุงแสดงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนท่าพาณิชย์ของชาวจีนในบริเวณย่านตลาดขลุง และแสดงร่องรอยชุมชนชาวประมงของชาวนวนในบริเวณย่านบ้านล่าง ส่วนบริเวณทางทิศเหนือของย่านตลาดขลุงซึ่งมีระดับสูงกว่าและต่อเนื่องกับบริเวณเชิงเขาสระบาป ได้ปรากฏบ้านเรือนของชาวไทยตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ตามพื้นที่สวนโดยรอบ สอดคล้องกับข้อมูลของ Teanpewroj (2017) ที่กล่าวถึงพื้นที่แถบเขาสระบาปว่าเป็นแหล่งทำสวนที่สำคัญของจันทบุรีมาแต่โบราณ ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 กายภาพและองค์ประกอบเชิงจินตภาพของชุมชนเมืองขลุง

ที่มา : ดัดแปลงจาก Office of the Khlong Subdistrict Municipality (1984) and Google Earth (2019)

ย่านตลาดขลุง เป็นชุมชนประเภทพาณิชย์กรรมที่เชื่อมต่อกับเส้นทางน้ำ แม้จะเคยได้ประโยชน์จากการอุปโภคและการคมนาคมทางน้ำ แต่อาคารจะหันหน้าสู่ถนนเป็นหลักและให้ความสำคัญต่อการคมนาคมทางบกตามแบบแผนวัฒนธรรมจีน โดยมีการตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหนาแน่นตามแนวยาวของเส้นทางถนนเทศบาลสาย 1 อันเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจแต่แรก บริเวณแนวทางเกวียนโบราณที่เชื่อมไปสู่เมืองจันทบุรี และพบอาคารเก่าหนาแน่นที่สุดในพื้นที่ศึกษา แบบแผนการตั้งถิ่นฐานข้างต้นสัมพันธ์กับลักษณะของย่านการค้าดั้งเดิมในอำเภอเมืองจันทบุรีและอำเภอเมืองตราด ตามผลการศึกษาของ Khruppan (1991) และ Towinus (2011) รวมถึงมีความสอดคล้องกับข้อมูลของ Silapawattanatham (1990) ที่กล่าวถึงพื้นเดิมของหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก ว่าเกิดชุมชนที่เป็นย่านตลาดถาวรซึ่งเป็นพื้นฐานของเมืองในปัจจุบัน เมื่อมีชาวจีนหลังไหลเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้นในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ย่านบ้านล่าง มีการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนริมคลอง ชาวนวนคริสต์ตั้งซึ่งมีพื้นเดิมเป็นชาวประมง ได้ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่บริเวณพื้นที่ลุ่มต่ำตามแนวคลองขลุงต่อเนื่องไปจนถึงคลองเวฬุ อันเป็นทำเลที่สามารถเข้าถึงคลองและเดินทางออกสู่ทะเลได้สะดวก โดยมีวัดพระฤทธิแห่งพระเยซูเจ้าเป็นศูนย์กลางและจุดหมายตาของชุมชน

ชุมชนเมืองขลุงมีลักษณะเป็นชุมชนแฝดที่พัฒนาจากย่านตลาดของชาวจีนและย่านหมู่บ้านชาวประมง มีบ้านเรือนของชาวสวนกระจายอยู่รอบนอก ย่านการศึกษาทั้งสองมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ซึ่งสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจหลักของแต่ละย่าน ทั้งศูนย์กลางการค้าบนถนนเทศบาลสาย 1 ในย่านตลาด และแนวคลองที่เอื้อต่อการคมนาคมออกไปทำประมงของย่านบ้านล่าง ต่อมา เมื่อย่านทั้งสองขยายตัว ได้มีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงถึงกันผ่านโครงสร้างพื้นฐานของเมืองที่พัฒนาขึ้นในชั้นหลัง โดยมีได้ยึดโยงกับแนวถนนเส้นเดียวหรือแนวคลองเช่นเดิม ดังที่ย่านตลาดขยายออกไปยังถนนเทศบาลสาย 5 ที่เชื่อมโยงกับคลองตาแกซึ่งขุดขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และขยายตัวต่อเนื่องไปยังบริเวณถนนเทศบาลสาย 2 ซึ่งตัดขึ้นเพื่อเชื่อมตัวเมืองกับท่าเรือใหญ่ที่ปากน้ำ รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มชนที่แตกต่างในพื้นที่เศรษฐกิจและสาธารณูปโภค ส่วนบริเวณย่านบ้านล่าง ชุมชนได้ขยายตัวออกไปตามแนวถนนเทศบาลสาย 2 เช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อการสัญจรทางน้ำถูกลดบทบาทลง

1.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย จีน และญวน

อาคารพักอาศัยและศาสนสถานของประชากรแต่ละกลุ่มมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสัมพันธ์กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม พื้นฐานทางเศรษฐกิจ และบริบทสังคม ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยที่กระทบทั้งภายในและภายนอกผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ จนเกิดผลผลิตทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย โดยจะนำเสนอตามกลุ่มตัวอย่างการศึกษา ดังนี้

1) เรือนพักอาศัยของชาวไทย (ดังภาพที่ 4) พบกระจายอยู่ในบริเวณซึ่งเคยเป็นส่วนผลไม้ทางด้านทิศเหนือของย่านตลาดขลุง ต่อเนื่องขึ้นไปจนถึงเชิงเขาสระบาป โดยรวมเป็นเรือนยกใต้ถุนขนาดใหญ่ หลังคาทรงจั่วหรือทรงปั้นหยา แม้ว่าผังพื้นและรูปแบบของเรือนจะมีความหลากหลาย แต่มักปรากฏร่องรอยที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวสวน กล่าวคือ มีส่วนใต้ถุนสำหรับเก็บเครื่องมือการเกษตรและมีพื้นที่โล่งรอบเรือนสำหรับใช้งานเอนกประสงค์ เรือนรุ่นเก่ามักจะตั้งอยู่ห่างกันตามพื้นที่สวนซึ่งกระจายอยู่โดยรอบ วัฒนธรรมการอาศัยอยู่ในเรือนยกใต้ถุนนี้ถือเป็นเอกลักษณ์หนึ่งของเกษตรกรชาวไทยซึ่งเคยปรากฏอยู่ทั่วไป

ภาพที่ 4 รูปแบบเรือนเกษตรกรชาวไทย
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

ภาพที่ 5 อุโบสถวัดวันยาววน และรูปแบบของหน้าบัน
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

2) ศาสนสถานของกลุ่มชาวไทย มีวัดวันยาววนเป็นพุทธศาสนสถานเพียงแห่งเดียวในพื้นที่ศึกษา ลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยรวมมีความคล้ายคลึงกับวัดพุทธทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวคือ อาคารและสิ่งปลูกสร้างใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีหรือไทยประยุกต์ สะท้อนบทบาททางสังคมของกลุ่มชาวไทยในชุมชนเมืองขลุงที่มีวัฒนธรรมร่วมกันกับคนกลุ่มใหญ่ในชาติ อาคารอุโบสถซึ่งสร้างเมื่อปี พ.ศ.2500 (อันเป็นช่วงที่รัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบายชาตินิยมในการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการเมือง) มีส่วนหน้าบันและซุ้มประตูหน้าต่างเป็นประติมากรรมนูนต่ำภาพ “รัฐธรรมนูญสมุดไทยบนพานแว่นฟ้า ภายใต้พระมหามงกุฎ และมีธงชาติไทยขนบข้าง” และมีตัวอักษรระบุว่า “สถาปนาเมื่อ 25 พุทธศตวรรษ” (ดังภาพที่ 5) เชื่อมโยงแนวคิดทางการเมืองกระแสหลักและนโยบายรัฐนิยมจากส่วนกลาง ซึ่งส่งอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษาอย่างชัดเจน และสอดคล้องกับ Potjanalawan (2012) ที่อธิบายถึงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษของรัฐบาลไทยว่า มีนัยของการใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

3) ชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานในย่านตลาดขลุงมักประกอบอาชีพด้านพาณิชย์กรรม นิยมปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเป็นห้องแถวหรือตึกแถว ส่วนใหญ่เป็นอาคาร 1-2 ชั้น ปลูกสร้างชิดกันและเรียงเป็นแถวตามแนวถนน จัดเป็นอาคารประเภทพักอาศัยถึงพาณิชย์ ซึ่งมักจะมีขนาดและสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน หากแต่รูปแบบและรายละเอียดของอาคารจะมีความแตกต่างกันไปตามยุคสมัย อาคารรุ่นเก่าที่สุดซึ่งหลงเหลืออยู่ในพื้นที่ สร้างเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ 5 มีลักษณะเป็นอาคารไม้ชั้นเดียวติดดิน หลังคาทรงจั่วแบบจีน หลังคามุงด้วยกระเบื้องหน้าวัวหรือกระเบื้องลอน (ดังภาพที่ 6) สัมพันธ์กับรูปแบบของอาคารเก่าแก่ที่พบบริเวณ

ถนนสุขาภิบาลในอำเภอเมืองจันทบุรี (Khruapan, 1991) ส่วนอาคารที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 - 7 มักจะเป็นห้องแถวสองชั้นหลังคาทรงจั่วสูง อาคารกลุ่มนี้มีความประณีตมากขึ้น พบการประดับตกแต่งอาคารด้วยลายฉลุไม้ที่เชิงชายหลังคา ราวระเบียง และช่องลมอย่างประณีต โนม์น้าวว่าชาวจีนในพื้นที่ศึกษามีฐานะมั่นคงกว่าเดิม ต่อมาในช่วงหลังทศวรรษ 2470 นิยมก่อสร้างอาคารพาณิชย์ที่มีความเรียบง่ายมากขึ้น และเริ่มปรากฏร่องรอยการใช้วัสดุก่อสร้างจากระบบอุตสาหกรรม โดยมักปลูกสร้างเป็นห้องแถวสองชั้น เสาไม้หน้าตัดสี่เหลี่ยม ฝาไม้กระดาน และมักจะทำระเบียงชั้นบนอยู่ด้านหน้าอาคาร ส่วนรูปทรงหลังคามีสองชั้นและทรงปั้นหยา โดยนิยมทำหลังคาไม่สูงชันมากนัก องค์ประกอบของอาคารมักจะทำรูปแบบซ้ำกันเป็นจังหวะ งานไม้และงานเชิงช่างปรากฏร่องรอยการใช้เครื่องมือทุ่นแรงอย่างแพร่หลาย และนับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้ปรากฏวัสดุก่อสร้างจากระบบอุตสาหกรรมเป็นวัสดุหลักสำหรับใช้ก่อสร้างอาคาร โดยเฉพาะไม้แปรรูป อิฐ และคอนกรีต อาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ในยุคดังกล่าวมักจะเป็นห้องแถวไม้ที่ทำผนังก่ออิฐฉาบปูนในส่วนชั้นล่าง รูปทรงหลังคามีสองชั้นหรือปั้นหยาและทรงจั่วแบน วัสดุที่ใช้มุงหลังคาจะเป็นสังกะสีและกระเบื้องลอน ลักษณะของอาคารมีความมิดชิดมากขึ้น และให้ความสำคัญกับส่วนระเบียงน้อยลง นิยมใช้แนวเส้นหรือรูปทรงเรขาคณิตเป็นจังหวะซ้ำๆ เป็นองค์ประกอบในการตกแต่งอาคารแบบเรียบๆ และในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ได้เริ่มมีการก่อสร้างตึกแถวในชุมชนเมืองชลบุรี โดยส่วนใหญ่จะนิยมก่อสร้างเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กที่มีลักษณะเรียบง่าย เน้นประโยชน์ใช้สอย มักมีลักษณะเป็นอาคารทรง “กล่อง” หลังคาเรียบแบน และไม่นิยมการประดับประดา อันเป็นลักษณะของงานสถาปัตยกรรมแบบโมเดิร์น ข้อมูลข้างต้น นำไปสู่การจำแนกรูปแบบและพัฒนาการของอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ในย่านตลาดชลบุรี ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 6 อาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์รุ่นเก่าแก่ที่สุดที่หลงเหลืออยู่ในชุมชนเมืองชลบุรี มีลักษณะเป็นห้องแถวติดดินหลังคาทรงจีน
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

ห้องแถวติดดินหลังคาทรงจีน สมัยรัชกาลที่ 4 - 5	ห้องแถวสองชั้นหลังคาจั่วสูง สมัยรัชกาลที่ 6 - 7	ห้องแถวฝาไม้กระดานมีระเบียง ทศวรรษ 2470 - 2500	ห้องแถวครึ่งไม้ครึ่งปูน ทศวรรษ 2490 - 2520	ตึกแถวแบบโมเดิร์น (นวยก) ทศวรรษ 2490 - 2520
ลักษณะทางสถาปัตยกรรม - ห้องแถวชั้นเดียวติดดิน - หลังคาทรงจีนแบบจีน	ลักษณะทางสถาปัตยกรรม - ห้องแถว 2 ชั้น - หลังคาจั่วสูง - อาจมีทางเดินลอดด้านหน้าอาคาร	ลักษณะทางสถาปัตยกรรม - ห้องแถว 2 ชั้น - งานเชิงช่างมีความประณีต - หลังคาทรงจั่วหรือทรงปั้นหยาแบน - ด้านหน้าอาคารชั้นบนมักจะมีเฉลียง	ลักษณะทางสถาปัตยกรรม - ห้องแถว 2 ชั้น - มีรูปแบบเรียบง่าย ไม่เน้นการตกแต่ง - หลังคาทรงจั่วหรือทรงปั้นหยาแบน - ชั้นล่างเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน	ลักษณะทางสถาปัตยกรรม - ตึกแถว 2 ชั้น - มีรูปแบบเรียบง่าย ไม่เน้นการตกแต่ง - หลังคาเรียบแบน
วัสดุก่อสร้าง (สมัยรัชกาลที่ 4 - 7) ใช้วัสดุธรรมชาติเป็นหลัก วัสดุโครงสร้างหลักของอาคารเป็นไม้เนื้อแข็งที่แปรรูปด้วยแรงงานมนุษย์ พื้นชั้นล่างเป็นดินอัดแน่น ฝาเรือนไม้กระดาน วัสดุหลังคาเป็นต้นแปกหรือต้นจาก (และมีการเปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินเผาหรือสังกะสีในภายหลัง)	วัสดุก่อสร้าง (ทศวรรษ 2470 - 2500) เริ่มมีการใช้ไม้ที่แปรรูปจากเครื่องจักร เสาเป็นไม้แปรรูป พื้นและฝาเรือนเป็นไม้กระดาน วัสดุหลังคาเป็นสังกะสี	วัสดุก่อสร้าง (ทศวรรษ 2490 - 2520) มีการใช้วัสดุอุตสาหกรรมอย่างแพร่หลาย อาทิ ไม้แปรรูป คอนกรีต เหล็ก และกระจก ส่วนวัสดุหลังคาจะนิยมใช้สังกะสี หรือกระเบื้องใยหิน (กระเบื้องลอน)		

ภาพที่ 7 รูปแบบและพัฒนาการของอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ในย่านตลาดชลบุรี
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

4) ศาสนสถานของกลุ่มชาวจีนในชุมชนเมืองชลบุรีจะเป็นศาลเจ้าที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อลัทธิเต๋า ขงจื้อ และศาสนาพุทธนิกายมหายาน มีจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ ชลุมณีนิจ-พังไถ่ยี่เซียวเกาะ (ดังภาพที่ 8) โรงเจชลบุรี และศาลหลักเมือง (ดังภาพที่ 9) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยรวมจะคล้ายคลึงกับศาลเจ้าจีนที่พบในประเทศไทยทั่วไป กล่าวคือ เป็นอาคารก่ออิฐ

ถือนพหรืออาคารคอนกรีต หลังคาทรงจั่วแบบจีน มุงด้วยกระเบื้องจีน และมีการตกแต่งตามศิลปะแบบจีน ด้านหน้าอาคารมักเป็นลานโล่ง นอกจากอาคารหลักแล้ว บริเวณรอบๆ ยังมีซุ้มประตู โต๊ะสำหรับไหว้ฟ้าดิน และเตาเผากระดาษเป็นองค์ประกอบสำคัญ สะท้อนความเข้มแข็งในการดำรงตัวตนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาวจีนซึ่งมีศักยภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองในระดับภูมิภาค ทว่า ในกรณีของศาลหลักเมืองนั้น ได้ปรากฏร่องรอยการผสมผสานกับลักษณะไทยบางประการ โดยพบการใช้รูปทรงสามเหลี่ยมอยู่เหนือประตูของศาลในลักษณะที่คล้ายคลึงหน้าบันของวัดไทย ส่วนหลังคามีการใช้รูปทรงจั่วที่เปิดจั่วมุขด้านหน้า ซึ่งไม่ใช่รูปทรงของหลังคาศาลเจ้าจีนแบบประเพณี แต่มีความเชื่อมโยงกับรูปทรงหลังคาของอาคารทางศาสนาพุทธที่พบทั่วไปในประเทศไทยหรืออาคารราชการทรงไทยประยุกต์ที่นิยมทำทางเข้าเป็นมุขด้านหน้า อย่างไรก็ตาม ทุกรูปแบบการใช้สอยพื้นที่และการประดับตกแต่งอาคารข้างต้น ยังแสดงบุรณภาพของอาคารศาลเจ้าแบบจีนเป็นสำคัญ

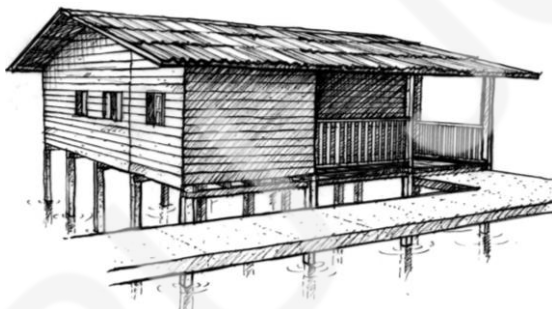

ภาพที่ 8 อาคารขลุยมูลนิธิ-พงษ์ไต้ยี่เซียวเกาะ
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

ภาพที่ 9 อาคารศาลหลักเมืองขลุยมูลนิธิ
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

5) ชาวญวนในชุมชนเมืองขลุยมูลนิธิส่วนใหญ่มีพื้นเดิมเป็นชาวประมง ด้วยปัจจัยด้านการประกอบอาชีพและข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ ทำให้เลือกปลูกสร้างบ้านเรือนในบริเวณที่น้ำท่วมถึง มีลักษณะเป็นเรือนยกพื้นอยู่บนดินเลน มีการยกพื้นเรือนให้สูงขึ้นระดับน้ำขึ้น-ลง ตัวเรือนเป็นโครงสร้างไม้ รูปแบบเรียบง่าย ใช้เสาไม้แปรรูป (ปัจจุบันมักเปลี่ยนเป็นเสา ค.ส.ล.) ฝาเรือนใช้ไม้กระดาน หลังคาทรงจั่วแบน มุงด้วยกระเบื้องลอนหรือสังกะสี (ดังภาพที่ 10) ทั้งนี้ เรือนในย่านบ้านล่างส่วนใหญ่จะมีอายุไม่เกิน 60 ปี เนื่องจากตั้งอยู่ในที่น้ำท่วมถึง วัสดุอาคารจึงเสื่อมสภาพได้ง่าย และมีการซ่อมแซมหรือปรับเปลี่ยนอาคารอยู่เสมอ

ภาพที่ 10 รูปแบบเรือนชาวญวนคริสต์
ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

6) วัดพระฤๅษีแห่งพระเยซูเจ้า เป็นศาสนสถานของกลุ่มชาวญวนคริสต์ หรือชาวไทยเชื้อสายเวียดนามที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก อาคารโบสถ์หลังปัจจุบันได้สร้างขึ้นเป็นรุ่นที่ 4 เริ่มก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.2507 อันเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดทางสถาปัตยกรรมแบบโมเดิร์นกำลังเฟื่องฟูในประเทศไทย โบสถ์มีลักษณะเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว ผังอาคารเป็นรูปกากบาท (ไม้กางเขน) รูปแบบอาคารโดยรวมมีรูปทรงที่เรียบง่าย มีการใช้องค์ประกอบที่ซ้ำกัน และพยายามนำเสนอสุนทรียภาพจากเทคนิคการก่อสร้าง นอกจากนี้ ยังมีการนำลักษณะไทยบางประการเข้ามาผสมผสาน โดยใช้หลังคาทรงจั่วซ้อนกันและใช้องค์ประกอบหลังคาที่ลดทอนมาจากปั้นลมของเรือนไทยหรืออาคารทางพุทธศาสนาแบบไทยประยุกต์ รูปแบบอาคารข้างต้นจัดเป็นงานสถาปัตยกรรมแบบโมเดิร์นแนวนอกเอกลักษณ์ไทย ภายใต้บริบททางสังคมและสถานการณ์

ทางการเมืองระดับชาติที่กระทบต่อประชากรชาวนวนในพื้นที่ศึกษา นับตั้งแต่ความตึงเครียดทางศาสนาในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 จนถึงนโยบายชาตินิยมและนโยบายการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของรัฐบาล ส่งผลให้รูปลักษณ์ ศาสนสถานของ ชาวนวนคริสต์เกิดพลวัตและการปรับตัวให้กลมกลืนกับวัฒนธรรมไทยกระแสหลักอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบ สำคัญและพื้นที่ใช้สอยหลักของอาคาร ยังเป็นไปตามแบบแผนของโบสถ์คริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ดังภาพที่ 11

ภาพที่ 11 วัดพระหฤทัยแห่งพระเยซูเจ้า

ที่มา : การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม

กรณีศึกษาทางสถาปัตยกรรม ชี้ให้เห็นรูปแบบอาคารพักอาศัยและศาสนสถานของประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจ และแบบแผนทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน เรือนชาวสวนของเกษตรกรชาวไทยแสดง วัฒนธรรมการอาศัยอยู่ในเรือนยกใต้ถุน ห้องแถวหรือตึกแถวของชาวจีนมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมทางการค้า และ เรือนชาวประมงของชาวนวนคริสต์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการปรับตัวกับบริเวณที่ตั้ง เป็นตัวแทนซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตของ ประชากรแต่ละกลุ่มอย่างโดดเด่น สำหรับศาสนสถานนั้น แสดงแบบแผนทางสังคมของประชากรกลุ่มต่างๆ เช่นเดียวกัน และ ปรากฏร่องรอยการปรับตัวให้เข้ากับกระแสสังคมและวัฒนธรรมไทยกระแสหลักอย่างแยบคาย พลวัตข้างต้นสัมพันธ์กับงาน ศึกษาของ Potjanalawan (2013) ที่พบว่าศาสนสถานในดินแดนล้านนา (เขตภาคเหนือตอนบนของไทย) ซึ่งถูกซ่อมสร้าง ในช่วงเปลี่ยนผ่านเป็นรัฐไทยสมัยใหม่ ได้ปรากฏร่องรอยการใช้ศิลปสถาปัตยกรรมอิทธิพลสยามเพื่อแสดงการยอมรับและการ ต่อรองอย่างประนีประนอม เช่นกัน

ภาพที่ 12 ภูมิทัศน์ของย่านตลาดขลุง (มุมมองบริเวณถนนเทศบาลสาย 1)

ที่มา : ภาพถ่าย-การสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม, ภาพดาว-ดัดแปลงจาก Google Earth (2019)

เมื่อพิจารณารูปภาพของพื้นที่ศึกษา ร่วมกับผังชุมชนและงานสถาปัตยกรรม จะพบว่าย่านตลาดขลุงเป็นพื้นที่ซึ่งมี องค์ประกอบทางกายภาพและบรรยากาศของชุมชนดั้งเดิมชัดเจนที่สุด เนื่องจากเป็นแหล่งที่ปรากฏอาคารเก่าอยู่จำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นอาคารพักอาศัยกึ่งพาณิชย์ซึ่งมีขนาดและสัดส่วนใกล้เคียงกัน และมีรูปแบบหลากหลายตามยุคสมัย แสดงภูมิทัศน์ ของบ้านเมืองที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและสะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นเมืองเก่า โดยเฉพาะในบริเวณถนน เทศบาลสาย 1 (ดังภาพที่ 12) ซึ่งพบอาคารรุ่นเก่าที่สุดและมีอาคารเก่าหนาแน่น สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์และ เสวนากลุ่มร่วมกับตัวแทนประชากรในชุมชนเมืองขลุง จำนวน 48 ราย (Forty-eight people in Khlung town, 2012) ที่ให้

มุมมองและกล่าวถึงพื้นที่ข้างต้นว่าเป็นกายภาพสำคัญในมโนภาพการรับรู้ของประชากรส่วนใหญ่ และเป็นภาพจำที่ผู้คนสามารถระลึกถึงและจดจำได้เป็นอันดับแรก

2. เอกลักษณะและคุณค่าทางสถาปัตยกรรม

คุณค่าของผังชุมชนและสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในเมืองขลุง ไม่เพียงสะท้อนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมการอยู่อาศัยของกลุ่มประชากรที่หลากหลายเท่านั้น หากยังได้สะท้อนร่องรอยการต่อรองและการปรับตัวทางสังคมของกลุ่มประชากรซึ่งมีความแตกต่างทางศาสนาและชาติพันธุ์ ภายใต้บริบทสังคมพหุวัฒนธรรมและอิทธิพลของวัฒนธรรมกระแสหลักของชาติ โดยถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สร้างความโดดเด่นให้แก่พื้นที่แห่งนี้ และเป็นตัวอย่างหนึ่งของลักษณะทางสังคมเฉพาะของภูมิภาค ซึ่งควรค่าแก่การฟื้นฟูและพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ในการนี้ได้อ้างอิงแนวทางการระบุคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าว ตามสาระในกฎบัตรบูรา (The Burra Charter) ของสภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ สำหรับใช้พิจารณาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมร่วมกับตัวแทนจากชุมชน โดยสามารถระบุคุณค่ามรดกทางสถาปัตยกรรมของชุมชนเมืองขลุงได้ดังนี้

(1) คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value) อาคารพักอาศัย ศาสนสถาน และผังชุมชนเมืองขลุง ได้สะท้อนแบบแผนการดำเนินชีวิตและการปรับตัวของประชากรตามปัจจัยทางสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน เกิดเป็นมรดกทางสถาปัตยกรรมรูปแบบต่าง ๆ ที่หลากหลาย โดยที่งานสถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏในแต่ละย่านยังคงเอกลักษณ์ ขนาด และสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน ชี้ให้เห็นระเบียบแบบแผนในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมอย่างมีเอกภาพภายในกลุ่ม เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของตลาด หมู่บ้านชาวประมง และบ้านสวน ที่โดดเด่นจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบทางกายภาพของย่านชุมชนแต่ละแห่ง

(2) คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historic Value) สถาปัตยกรรมเก่าแก่และเค้าโครงทางกายภาพของชุมชนเมืองขลุง เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ยืนยันว่าชุมชนเมืองขลุงมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน โดยเชื่อมโยงสู่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่มชน รวมถึงพัฒนาการของย่านและเมือง และร่องรอยความเฟื่องฟูของบ้านเมืองในสมัยที่กิจการเชิงพาณิชย์ทางน้ำมีความรุ่งเรือง

(3) คุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific Value) สถาปัตยกรรมและกายภาพดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในชุมชนเมืองขลุง เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ความเป็นอยู่ พัฒนาการ และสถานภาพทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในชุมชนเมืองขลุง รวมถึงเป็นหลักฐานในการศึกษาภูมิปัญญา ทักษะงานฝีมือเชิงช่าง เทคโนโลยีการก่อสร้างในยุคสมัยต่างๆ และยังสามารถใช้ต่อยอดในการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวชุมชนเมืองขลุงในมิติอื่นๆ ได้

(4) คุณค่าทางด้านสังคม (Social Value) สถาปัตยกรรมและกายภาพของชุมชนเมืองขลุงเป็นผลผลิตทางสังคมที่แสดงตัวตนและวิถีชีวิตของกลุ่มชน ควบคู่กับการเป็นตัวแทนการสื่อสารและต่อรองทางสังคม ซึ่งให้บทเรียนที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้การปรับตัวอยู่ร่วมกันในสังคมบริบทใหญ่ และถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ช่วยเสริมสร้างความโดดเด่นให้แก่ท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังมีฐานะเป็นมรดกความทรงจำที่มีคุณค่าของชุมชน บนพื้นฐานความผูกพันและประสบการณ์ของประชากรแต่ละรุ่นที่มีปฏิสัมพันธ์กับอาคารและสถานที่ในระดับต่างๆ ซึ่งมีผลกระทบทางจิตใจของผู้คน และเป็นองค์ประกอบที่ช่วยยึดโยงความเป็นชุมชนและกลุ่มชนเอาไว้

สรุปผลการวิจัย

สรุปผล

ผังชุมชนและงานสถาปัตยกรรมดั้งเดิมของเมืองขลุง เป็นผลผลิตทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มประชากรชาวไทยจีน และญวน ที่ถ่ายทอดสู่สัณฐานของเมืองและสิ่งปลูกสร้าง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นกลุ่มของประชากรซึ่งมีสถานะเป็นกลุ่มวัฒนธรรมกระแสรอง เพื่อพึ่งพาอาศัยกันและตอบสนองระบบเศรษฐกิจของกลุ่ม ได้ส่งผลให้สัณฐานของเมืองขลุงมีลักษณะเป็นย่านชุมชนแฝด ที่มีการตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มหนาแน่นในบริเวณย่านตลาดของชาวจีนและย่านชุมชนชาวประมงของชาวจีน โดยปรากฏกายภาพความเป็นเมืองที่ชัดเจนในบริเวณย่านตลาดของชาวจีน ซึ่งเชื่อมโยงกับแหล่งสถานที่ราชการ ศาสนสถานของชาวไทย และสาธารณูปโภคสำคัญ รูปแบบอาคารพักอาศัยของประชากรทั้งสามกลุ่ม สะท้อนวัฒนธรรมการอยู่อาศัยและพื้นเดิมของการประกอบอาชีพ ส่วนอาคารประเภทศาสนสถานอันเป็นพื้นที่ศูนย์รวมทางความเชื่อนั้น สามารถถ่วงตัวตนทางสังคมและวัฒนธรรมเอาไว้ พร้อมกับแสดงบทบาทการเป็นตัวแทนของกลุ่มชนในการสื่อสารและต่อรองทางสังคมอยู่

ในที่ เกิดเป็นลักษณะทางกายภาพของบ้านเมืองที่สะท้อนสู่ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต วัฒนธรรมการอยู่อาศัย ระบบเศรษฐกิจ และพื้นที่ทางสังคมของแต่ละกลุ่มชน อันเป็นตัวอย่างหนึ่งของลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองชายทะเลภาคตะวันออก

พื้นที่ศึกษานี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงผลจากระบบเศรษฐกิจของชาวจีนที่สร้างตลาดและพัฒนากลายเป็นศูนย์กลางของเมือง การก่อรูปและการพัฒนาการของผังชุมชนระดับเมืองที่เชื่อมโยงกับร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนและระบบเศรษฐกิจเฉพาะกลุ่ม โดยมีโครงสร้างสาธารณูปโภคและการคมนาคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อทิศทางการขยายตัวของเมืองในชั้นหลัง สำหรับงานสถาปัตยกรรมนั้น อาคารที่พักอาศัยถือเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สะท้อนร่องรอยวิถีชีวิต พื้นดิน และศักยภาพทางเศรษฐกิจของประชากรแต่ละกลุ่มอย่างชัดเจน ในขณะที่ศาสนสถานซึ่งเป็นศูนย์รวมทางความเชื่อและมโนทัศน์ความเป็นตัวตนของกลุ่มชนนั้น นอกจากจะสะท้อนความศรัทธาและแบบแผนทางสังคมเฉพาะกลุ่มแล้ว ยังมีบทบาทเป็นเครื่องมือสื่อสารและต่อช่องทางสังคมด้วย

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัยและข้อเสนอแนะสำหรับนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

งานวิจัยนี้ได้พัฒนาองค์ความรู้สำหรับอธิบายผังชุมชนและรูปแบบสถาปัตยกรรมของประชากรกลุ่มต่างๆ ซึ่งตั้งถิ่นฐานในชุมชนเมืองขลุง เพื่อใช้ยืนยันคุณค่ามรดกทางสถาปัตยกรรม และชี้ให้เห็นถึงลักษณะการดำรงตัวตนและการปรับตัวอยู่ร่วมกันในสังคมบริบทใหญ่ รวมถึงเสนอจุดเด่นของพื้นที่บนฐานทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีลักษณะเฉพาะทางสังคม โดยสามารถใช้เป็นบทเรียนทางสังคมเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มชนที่แตกต่างในสังคมพหุวัฒนธรรม และใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงสำหรับการวางแผนจัดการมรดกทางวัฒนธรรม หรือขยายผลสู่พัฒนาพื้นที่ตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ต่อไป

นอกจากนี้ การใช้วิธีวิจัยทางสถาปัตยกรรมศาสตร์เป็นเครื่องมืออธิบายผลผลิตทางสังคม และสร้างมุมมองเชิงคุณค่าต่อการแสดงตัวตนของกลุ่มชนและผลจากการปรับตัวภายใต้การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เพื่อบ่งชี้จุดเด่นของท้องถิ่นที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ถือเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับแนวคิดการยอมรับความแตกต่างในสังคมพหุวัฒนธรรม และเป็นประโยชน์ต่อการแบ่งปันคุณค่าร่วมกันในสังคมบริบทใหญ่ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะนำแนวทางของเครื่องมือวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาพื้นที่อื่น

สำหรับข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์และการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมนั้น ในเบื้องต้นสมควรจะดำเนินการเผยแพร่คุณค่าความสำคัญของมรดกสถาปัตยกรรมเมืองขลุงในระดับท้องถิ่น ทั้งในชุมชนและสถานศึกษา ควบคู่ไปกับการประชาสัมพันธ์คุณค่าและลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของพื้นที่สู่สาธารณชนในวงกว้าง เพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่รับรู้ในฐานะย่านชุมชนประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งของภาคตะวันออก พร้อมกับขับเคลื่อนให้เกิดการนำร่องใช้ประโยชน์แหล่งมรดกข้างต้นในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยการใช้อาคาร สถานที่ และบรรยากาศดั้งเดิมของย่าน เป็นองค์ประกอบในการสร้างรายได้จากการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมหรือส่งเสริมเป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งควรจะบูรณาการร่วมกับการส่งเสริมสินค้า อาหาร และกิจกรรมต่างๆ ในท้องถิ่น เพื่อสร้างกลไกการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบองค์รวมและกระจายรายได้เข้าสู่ชุมชนในระดับฐานราก ควบคู่กับกระบวนการปกป้องและธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนเมืองขลุง

อย่างไรก็ดี เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมข้างต้นประกอบด้วยกลุ่มอาคารและสถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับผู้นครบครองจำนวนมาก ประเด็นที่ท้าทายสำหรับการจัดการพื้นที่และแหล่งมรดกทางสถาปัตยกรรมของชุมชนแห่งนี้ก็คือ การสร้างความร่วมมือจากชุมชนภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อวางแผนเชิงนโยบายและแสวงหาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับใช้จัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมในระดับย่านหรือชุมชนอย่างเป็นเอกภาพ โดยไม่ละเลยเสรีภาพส่วนบุคคล และอาคารดั้งเดิมเหล่านี้ยังสามารถตอบสนองวิถีชีวิตของผู้อาศัยและการใช้สอยในบริบทปัจจุบัน ควบคู่กับการธำรงคุณค่าและบูรณาภาพของอาคารดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุด

References

- Bardis, P. (1979). Social interaction and social processes, *Social Sciences*, 54(3),147-167.
- Coedès, G. (1924). Etudes Cambodgiennes, *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient*, 24, 345-358.
- Forty-eight people in Khlung town. (2012, February 7-10). *Image of the Khlung town [Interview and Focus group discussion]*. Office of the Khlung Town Municipality.
- Google Earth. (2019). *Aerial Photograph of Khlung Town*. Retrieved January, 2020, from <https://earth.google.com/web/>

- ICOMOS. (2013). *The Burra Charter*. Retrieved September, 2020, from <http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- Keyes, C. (1976). Towards a New Formulation of the Concept of Ethnic Group, *Ethnicity*, 3,202-213.
- Khruapan, S. (1991). *Kānsuksā phūā ‘anurak ‘ākhañ thī phak ‘āsai bōriwēn thanon sukhāphibān ‘āmphœ muāng chāngwat chānthaburī* [The study for conservation of building on Sukaphiban street Amphoe Muang Changwat Chanthaburi]. (M.A. thesis in History of Architecture). Bangkok: Silpakorn University.
- Komarakul na nakorn, T. (2017). Chānthaburī Rimfangnāmlækhwāmphasomklomklūn [Old Chanthaburi Waterfront of harmony], *Anu San Au Sor Tor*, 57(5),134-142.
- Office of the Khlung Subdistrict Municipality. (1984). *phænthī phāsī rōngruān læ thīdin* [tax mapping of land and building]. Chanthaburi: Office of the Khlung Subdistrict Municipality.
- Office of the Khlung Town Municipality. (2008). *Prawat khwāmpenmā khōng thēsabān muāng khō lung* [History of the Khlung Town Municipality]. Retrieved January 30, 2020, from www.khlungcity.go.th/
- Potjanalawan, P. (2012). Prathētchāt phra phut sātsanā læ ratthabān kān niyām khwāmpen Thai nai kān chalōng yīsiphā Phutthasatawat [Nation, Buddhism and Government; the definition of Thai in Celebrating 25 Buddhist Centuries]. *Silapawattanatham*, 33(12), 70-91.
- Potjanalawan, P. (2013). Sæng ngao khōng rabōp somburānāyāsittirāt thī chāi thap sinlapa sathāpattayakam lānnā : kān chuāngching khwāmmai khōng phūnthī rawāng lānnā kap Sayām (thotsawat sōngphansīrōjīsīp - Phō.Sō. 2475) [Light and Shade of Absolute Monarchy on Lanna Architecture: the Contest of Siamese and Lanna Space (1900s-1934)]. *NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture*, 9(1),40-69.
- Ratirittayawong, P. (2009). *Prawat muāng khō lung chāngwat chānthaburī* [History of the Khlung town, Chanthaburi]. Retrieved March 7, 2013, from <http://dc423.4shared.com/doc/D2O5SpxV/preview.html>
- Silapawattanatham (Publication Department). (1990). Khoṭ ngao laokoṭ chāophō tawan‘ōk” [The progenitor of eastern godfather], *Silapawattanatham*, 11(8),76-83.
- Tasanont, S. (1999). *Lao rūāng muāng khlung hi* [Khlung’s Story]. Chanthaburi: khlungratchadapisake.
- Teanpewroj, P. (2017). *Phatthanakān thāng sēthakit khōng phūmiphak tawan‘ōk khōng Thai tangtæ Phō.Sō. sōngphansāmroṭkaōsippæt - sōngphanhāroṭsipkāo* [The economic transformation of Eastern Thailand from 1855 to 1976]. Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Thubthun, N. (2014). Kānchātthamthānkhoṃmun‘ākhañthīkhūānkhaṭkækān‘anuraknaichumchonmuāngkhō lung chāngwat chānthaburī [The preservation database of the worthy buildings in Khlung community, Chanthaburi]. *Institute of Culture and Arts*, 16(1),31-46.
- Towinus, S. (2011). *Kānsuksā phūā chāttham phænthī mōradok thāng sathāpattayakam chumchon ‘anurak khōng bāng phra chāngwat trat* [A study for maneuver of architectural heritage atlas of Rak Klong Bangpra community, Trat province]. (M.A. thesis in Cultural Resource Management). Bangkok: Silpakorn University.
- Wirayasiri, S. (Phrayamaha ammattayathibodi). (1953). *Ruāng muāng chānthaburī* [Chanthaburi]. Bangkok: Udom.